

Oikeuden historiasta tulevaisuuden Eurooppaan

Pia Letto-Vanamo 60 vuotta

Toimituskunta

Olli Mäenpää

Dan Frände

Päivi Korpisaari

Kustannustoimittaja

Pipsa Kostamo

Tilausosoite

Suomalainen Lakimiesyhdistys

Kasarmikatu 23 A 17

00130 Helsinki

p. 09 6120 300

f. 09 604 668

toimisto@lakimiesyhdistys.fi

www.lakimiesyhdistys.fi

Kannen kuva: Roland Meinecke / Wikimedia Commons

Kannen suunnittelu: Heikki Kalliomaa

© Suomalainen Lakimiesyhdistys ja kirjoittajat

ISSN 1458-0446

ISSN-L 1458-0446

ISBN 978-951-855-338-3

Hansaprint Oy, Vantaa 2014

Sisällys

Pia Letto-Vanamo 60 vuotta. Prof. Pia Letto-Vanamo's 60th Anniversary	VII
<i>Per Andersen – Helle Vogt</i> Vrag, hvaler og kongelig overhøjhed. Forstrandsret i nordisk middelalder	1
<i>Lars Björne</i> Pohjoismaiset oikeustieteelliset aikakauskirjat ja toinen maailmansota ..	15
<i>Yifeng Chen</i> Legal Formalism, Justice and the Judiciary in China	29
<i>Ellen Eftestøl-Wilhelmsson – Anu Bask</i> Is a Harmonised Liability System a Necessary Prerequisite for European Multimodal Transport? The Finnish Logistics Service Providers' Point of View	41
<i>Kaijus Ervasti</i> Neuvotteleminen konfliktinratkaisumenettelynä	51
<i>Dan Frände</i> Åsa Larsson och det förflutna	69
<i>Jaakko Husa</i> Pohjolan oikeus – yhtä perhettä?	77
<i>Teemu Juutilainen – Emilia Korkea-aho</i> Professio ja legitimiteetti – mitä virkaa eurooppalaisella juristilla?	89
<i>Jukka Kekkonen</i> Oikeushistoria huipulta huipulle	105
<i>Päivi Korpisaari – Anette Alén-Savikko</i> Tiedonsiirrosta aktiiviseen opiskeluun – tähtäimessä laadukas viestintäoikeuden opetus	119
<i>Toomas Kotkas</i> Suomalainen hyvinvointivaltio ja sosiaalisten oikeuksien lyhyt historia	135
<i>Matti Kunnas</i> Uudistunut valvontamenettely ja sen haaste asianajajan ammattietiikalle	153

<i>Anna-Laura Markkanen – Hannu Nieminen</i> A Crooked Balance of Interests? Comparing Users' Rights in Printed and Electronic Books	163
<i>Heikki E. S. Mattila</i> Oikeudellis-kielellisen dominanssin jatkuvuudesta. Alankomaiden Itä-Intian ja itsenäisen Indonesian oikeus- ja kieliolojen tarkastelua	181
<i>Dag Michalsen</i> Frede Castberg and the Invention of State of Emergency in Norwegian Constitutional Law in the Twentieth Century	201
<i>Tuulikki Mikkola</i> Trust oikeusvertailun kohteena	213
<i>Kjell Å. Modéer</i> Elegi över 1938 års advokater. Om ett par advokater i finlandssvensk och svensk romanlitteratur	223
<i>Olli Mäenpää</i> Hallinto-oikeuden eurooppalainen kodifointi	239
<i>Johanna Niemi</i> Prosessioikeus ja metodin haaste	255
<i>Jaana Norio-Timonen</i> Harmonisaatio ja eurooppalaiset kuluttajavakuutusmarkkinat	261
<i>Kimmo Nuotio</i> Avustettu potilaan itsemurha ja eutanasia	277
<i>Elina Paunio – Suvi Sankari</i> Euroopan unionin tuomioistuin: oikeuden ja politiikan rajapinnassa	295
<i>Jørn Øyrehagen Sunde</i> ”Menneskerettigheter (...) stemmer med rettsfølelsens krav i vår tid”. Eit aktørperspektiv på Dei europeiske menneskerettane sin veg inn i norsk rett	311
<i>Kaarlo Tuori</i> Kansallinen ja ylikansallinen demokratia	327
<i>Kaius Tuori</i> Natseista ja emigranteista oikeustieteen historiassa	341
<i>Terttu Utriainen</i> Historia opettaa rikosoikeustieteilijöitä	359
Kirjoittajat – Authors	367

Historia opettaa rikosoikeustieteilijöitä

1 KLASSIKOIDEN RIKOSOIKEUSJÄRJESTELMÄ

Rikosoikeus näyttää aina olevan ajastaan jäljessä. Juuri, kun uudet pykälät on saatettu voimaan, todetaan, että osa on jo vanhentunut syntyessään. Näin kävi myös säädettäessä Suomen vuoden 1889 rikoslakia. Teoreettiselta rakenteeltaan ja suppealta seuraamusvalikoimaltaan se oli eurooppalaisten rikoslakien sarjassa viimeinen klassinen rikoslaki.

Rikosoikeus oli valistuksen seurauksena saanut ideologisen pohjansa laillisuusperiaatteineen ja kehittynyt yksittäisistä kriminalisoinneista järjestelmäksi, joka sisälsi yleisen osan, rangaistusjärjestelmän sekä oikeushyvien mukaan lukuihin järjestetyt yksittäisten tekojen kriminalisoinnit. Vuosittaisen kehityksen tuloksena oli syntynyt kokonaisuus, johon voitiin sijoittaa kaikki sen aikaiset kriminalisoinnit. Erityinen osa alkoi uskontorikoksilla ja valtiopetoksilla, eli senhetkisen yhteiskunnan hierarkian mukaisesti Jumala ja keisari olivat ylinnä suojelun kohteina. Erityisen osan viimeisessä luvussa kriminalisoitiin yksityiskohdittain järjestysrikokset, esimerkiksi hurja ajo hevosella (RL 44:16).

Saksassa puhaltelivat kuitenkin jo uudet tuulet. Franz von Liszt esitteli uutta tarkoitushakuista seuraamusoppiaan ja levitti sitä maailmalle vuonna 1888 perustamansa Die Internationale Kriminalistische Vereinigung -järjestön kautta. Seuraamusopin mukaan rangaistuksen ei tulisi olla pelkästään kantilainen sovitus tehdystä rikoksesta, vaan empirian tuli vaikuttaa rangaistuksen valintaan: satunnaisia tilapäisrikollisia tuli rangaistuksella varoittaa, taparikolliset parantaa uusissa massiivisissa vankiloissa ja parantumattomat rikolliset eliminoida yhteiskunnasta eristämällä.

Suomalaisen rikoslain syntyprosessissa tiiviisti mukana ollut klassinen rikosoikeuden kannattaja Jaakko Forsman tajusi kyllä, mitä rikosoikeudessa oli tapahtumassa. Hänelle muutos ei suinkaan ollut tuntematon, minkä voi havaita hänen luennoistaan toimitetuista rikosoikeuden oppikirjoista. Forsman ankkuroi sekä yleiset oppinsa että erinäiset rikoksensa rikosoikeuden

pitkään kaareen antiikista valistuksen kautta Kantiin ja Hegeliin. Forsman satoi Suomen rikoslain eurooppalaiseen traditioon.¹

Forsman pysyi klassikkona. Hänen mielestään rikollisuuden lisääntyminen ja väheneminen yhteiskunnassa johtui muista seikoista kuin rangaistuksista. Forsman kuitenkin katsoi, että ”tavoitellaan pilventakaisia, kun ruvetaan muodostamaan rangaistusta jonkun rangaistuksen ulkopuolella olevan tarkoituksen mukaan, olkoon se tarkoitus parannus tai pelotus tai joku muu ulkoinen syy”.²

Forsmanin puolustama rikoslaki jäi klassiseksi, mutta uudet ajatukset toteutettiin rikoslain ulkopuolella, jossa rangaistus ei klassiseen tapaan enää määräytynytään rikoksen vaan rikoksenteikijän mukaan. Ensin sisällissodan jälkimainingeissa säädettiin vuonna 1918 laki ehdollisesta rangaistus-tuomiosta, vuonna 1932 laki vaarallisten rikoksenteikijöiden eristämisestä ja vuonna 1940 laki nuorista rikoksenteikijöistä. Näin Franz von Lisztin vuonna 1882 esittämä kolmijako vaarallisiin, varoitettaviin ja parannettaviin rikoksenteikijöihin saatiin toteutettua. Vaaralliset rikoksenteikijät eristettiin, parannettavat laitettiin vankilaan parantumaan ja ehdollisella vankeusrangaistuksella varoitettiin.

Jaakko Forsmanin seuraaja Allan Serlachius oli kuitenkin Lisztin miehiä. Hän omisti oppikirjansakin kiitollisuudella korkeasti kunnioitetulle opettajalleen salaneuvos Franz v. Lisztille.³ Helsingin yliopiston oikeus-tieteellisessä tiedekunnassakin käytettiin 1930-luvulla oppikirjana Lisztin suomennettua yleisten oppien oppikirjaa.⁴

¹ *Forsman, Jaakko*: Anteckningar enligt Professor Jaakko Forsmans föreläsningar öfver Straffrättens allmänna läror med särskild hänsyn till af den 19 december 1889. Med tillstånd af föreläsaren utgifva av Lars Wasastjerna. Helsingfors 1893. Juridiska Studentfakultetens Förlagsrörelse; *Forsman, Jaakko*: Anteckningar enligt Professor Jaakko Forsmans föreläsningar öfver de Särskilda brotten enligt strafflagen den 19 december 1889. Första afdelningen: Brotten mot individens rättsgebit. Andra, delvis tredje upplagan. Helsingfors 1917. Juridiska Studentfakultetens Förlag. Boktryckeri AB. Sana; Andra afdelningen. Brotten mot medborgerliga samhällets rättsgebit. Helsingfors 1917. Juridiska Studentfakultetens Förlag. Boktryckeri AB. Sana; Tredje afdelningen: Brotten mot Statens rättsgebit. Andra upplagan. Helsingfors 1917. Juridiska Studentfakultetens Förlag. Boktryckeri AB. Sana.

² *Forsman, Jaakko*: Nyky-ajan erisuuntaiset käsitykset rangaistuksen tarkoituksesta. Helsingissä 1883, s. 25–28, 36–42.

³ *Serlachius, Allan*: Suomen rikosoikeuden oppikirja. I osa. Yleiset opit. Helsingissä 1909, s. 1.

⁴ *Von Liszt, Franz*: Rikosoikeuden yleiset opit. Kielin yliopiston tri Eberhard Schmidtin toimittamasta, osittain uudesti muodostellun alkuteoksen 25 painoksesta suomentanut Arvo Haveri. Keravalla 1929.

Vuosikymmenten kuluessa lisztilaisten vaikutus väheni, ja Suomessa-kin tehtiin lukuisia pienempiä muutoksia sekä rikoslakiin että rikoslain ulkopuoliseen lainsäädäntöön. Ennen sotia seuraamusjärjestelmän puolella huomattavin saavutus oli päiväsakkojärjestelmään siirtyminen 1920-luvulla. Seuraava suuri uudistusaalto käynnistyi 1970-luvulla, jolloin uusittiin seksuaalirikoslainsäädäntö säätämällä muun muassa uusi aborttilaki, laki vaarallisista rikoksenuusijoista eli niin sanottu pyttylainsäädäntö ja laki ehdollisesta rangaistuksesta. Suurin osa uudistuksista tapahtui uusimalla rikoslain ulkopuolista lainsäädäntöä.

2 UUSKLASSIKOIDEN PYRKIMYS UUTEEN RIKOSLAKIIN

Vuoden 1889 rikoslaki oli 1970-luvulle tultaessa moneen kertaan paikatunakin vanhentunut, eikä ollutkaan ihme, että ajatus uudesta rikoslaista heräsi. Keväällä 1972 asetettiin rikosoikeuskomitea, jonka periaatemietintö julkaistiin vuonna 1977.⁵ Sitä seurasi vuoden 1980 projektiorganisaatio.

Rikoslakiprojektin alkuperäisen suunnitelman mukaan uuden rikoslain piti olla valmiina vuoteen 1984 mennessä. Ilmeisesti se olisi ollut mahdollista, jos vanha rikoslaki olisi vain kirjoitettu uudelleen. Rikoslain uudistajat halusivat kuitenkin kokonaan uuden rikoslain. Tarkoituksena oli sisällyttää siihen koko senhetkisen yhteiskunnan kriminalisoinnit elämänalueittain tai ainakin ne, joihin sisältyy vankeusrangaistusuhka.

Idea on sama, joka oli vuoden 1889 rikoslain säätäjilläkin. Klassikothan halusivat sisällyttää lakiin koko silloisen yhteiskunnan kriminalisoinnit keisarikunnan suojelusta poliitarikoksiin. Vuonna 2014 rikoslain erityinen osa aloitetaan sotarikoksista ja rikoksista ihmisyyttä vastaan ja päätetään arvopaperimarkkinarikoksiin.

Muutamassa vuodessa ei ollut kuitenkaan mahdollista laatia sisällöllisesti uutta rikoslakia, joten rikoslakiprojektin toimeksiantoa muutettiin vuonna 1983, jolloin päätettiin edetä osittaisuudistusten kautta. Lopullisen rikoslain piti syntyä ”hölskyttelemällä” osittaisuudistukset toisiinsa sopivaksi kokonaisuudeksi. Aikataulullisesti rikoslain uudistamisessa kävi hieman samalla

⁵ Rikosoikeuskomitean mietintö 1976:72 Straffrättskommitténs betänkande. Helsinki – Helsingfors 1976.

tavalla kuin laadittaessa Ruotsin vuoden 1734 lakia. Senkin piti alkuperäisen suunnitelman mukaan valmistua muutamassa vuodessa. Todellisuudessa sitä tehtiin viitisenkymmentä vuotta.⁶

3 RIKOSLAKIRAKENNELMAN HAJOAMINEN

3.1 Väärät lähtökohdat

Rikoslaki alkoi osittaisuudistusten jälkeen hajota jo ennen lopullista ”hölskyttelyä”. Jotkin lainkohdat on uusittu jo useampaankin kertaan. Rakennelman rakoiluun on monia syitä. Seuraavassa esitetään muutamia.

Jotkin rikoslain kokonaisuudistuksen lähtökohdat olivat jo alkuaan vääriä verrattuna siihen, mihin suuntaan kehitys muissa läntisen Euroopan maissa oli kulkenut. Esimerkiksi rikoksiksi määriteltyjä tekoja käsiteltiin yhä yhtenäisenä monoliittina eriyttämättä itse rikoskäsitettä. Niinpä tälläkin hetkellä Suomessa rikoksia ovat kaikki kriminalisoidut teot riippumatta siitä, onko seurauksena rikesakko vai elinkautinen vankeus..

Rikosoikeuden tulisi kuitenkin kyetä erottamaan ihmisten ja yhteiskunnan perusoikeuksia loukkaavat teot trivialiteeteista. Rikosoikeuden ei pitä levittäytyä kaiken kattavaksi matoksi yhteiskunnan joka kolkkaan. Sitä olisi ultima ratio -periaatteen soveltaminen. Vähäiset rikkomukset tulee ratkaista hallinnollisissa ja muissa menettelyissä. Meillä eriytyminen on viime vuosina tapahtunut kuitenkin rikosoikeuden sijasta rikosprosessioikeuden puolella, jossa on ollut pakko kehittää kevyempiä ratkaisutapoja, kuten kirjallista menettelyä.

Rikoslain uudistuksessa alennettiin rangaistusasteikkoja ja samalla laajennettiin vaarantamiskriminalisointeja luomalla sellainen kuva, että haitalliset teot ovat kokonaisuudessaan rikosoikeuden hallinnassa. Legaliteettiperiaatteen kannalta abstraktiset ”olla omiaan” -vaarantamiskriminalisoinnit ovat sinänsä epämääräisiä saaden sisältönsä vasta oikeuskäytännössä.

Uusklassikoiden perusajatuksena ei ollut korostaa riskinoton merkitystä, kuten abstraktisista vaarantamiskriminalisoinneista saattaisi päätellä, vaan pikemminkin häivyttää seuraus rikosoikeudellisen vastuun piiristä melkein sattuman puolelle. Seuraus on kuitenkin rikosoikeudessa tärkeä, koska se

⁶ Utriainen, Terttu: Raikaus rikosoikeudellisena ongelmana, 2. täydennetty painos. Rovaniemi 2013, s. 52.

realisoi vaaran olemassaolon, joten sen syntyminen täytyy ottaa myös rangaistuksen mittaamisessa huomioon. Suomessa törkeän rattijuopumuksen ja kuolemantuottamuksen rangaistuksena on keskimääräin 1 vuosi 6 kuukautta vankeutta, yleensä ehdottomana. Matti Tolvanen on oikeutetusti ihmetellyt, miksi vakavissakin liikennerikoksissa rangaistustaso on olennaisesti alempi kuin huumausainerikoksissa.⁷

Suomessa tapahtuu törkeitä rikoksia suhteellisen vähän. Viiden miljoonan väestöpohjalla niitä ei tosin voikaan olla paljon, mutta nekin törkeät rikokset, joita tapahtuu, eivät erottaudu rangaistuskäytännössä tarpeeksi. Huumausainerikoksissa päästään helposti asteikon äärirajoille, koska rangaistukset määrätään aineiden vaarallisuuden ja määrän mukaan. Sen sijaan muissa rikoksissa liikutaan asteikkojen alapäässä törkeissäkin tapauksissa.

Uusklassikoiden suunnitelmissa sanktiovalikoima haluttiin pitää suppeana. Jäljelle jäi vain sakko ja vankeus ehdollisena ja ehdottomana. Suurena päämääränä oli vankiluvun alentaminen, ja muut kriminaalipoliittiset kannanotot olivat alisteisia ajattelussa. Muissa Euroopan maissa vankiluvun alenemiseen oli päästy päinvastaisilla toimenpiteillä. Näissä maissa käytetyt yhdyskuntapalvelu ja valvontarangaistus tulivat Suomeen vasta vuosien ja vuosikymmenten jälkeen. Näitä seuraamuksia ei myöskään haluttu ottaa käyttöön kytkemättä niitä ehdottoman vankeuden vähentämiseen.

3.2 Maailma muuttui

Kun uusklassikot suunnittelivat Suomen uutta rikoslakia 1970- ja 80-luvuilla, maailma oli erilainen, mutta jotkin niistä tekijöistä, jotka vaikuttavat tänäkin päivänä, olivat nähtävissä jo silloin.

Viktimologia vaikutti tuolloin maailmalla. Uhrien asemaan oli alettu kiinnittää huomiota. Rikosoikeusprojekti keskittyi kuitenkin normirangaistusten läpiviemiseen, eikä uhrin aseman parantaminen ollut sen agendalla kovin korkealla jos ollenkaan. Perusoikeudet olivat uusklassikoille rikoksenteikijän oikeuksia valtiota vastaan. Sen sijaan rikosoikeudellisten sanktioiden käyttäminen perusoikeuksien turvaamiseen oli vielä tuolloin tuntematonta.

Kansainväliset sopimukset ovat viime vuosikymmeninä pakottaneet Suomessakin oikeusministeriön valmistelemaan lukuisia rikoslain säännöksiä ja

⁷ Tapani, Jussi – Tolvanen, Matti: Rikosoikeus. Rangaistuksen määrääminen ja täytäntöönpano. 2. uudistettu painos. Hämeenlinna 2011, s. 66–71.

muutoksia sekä korottamaan rangaistusmaksimeja. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytäntö on tuonut lisäksi omat muutospaineensa.

Kansainvälisiä sopimuksia on tarvittu, koska rikosoikeuden toimintaympäristö on muuttunut. Rikollisuus on kansainvälistynyt ja organisoitunut. Tämä näkyy paitsi huumausainerikollisuudessa myös ihmiskaupassa. Ihmisten liikkuvuus on lisääntynyt. Seksituristit voivat hakea lapsipartnerinsa vaikka toisista maanosista. Tietotekniikan kehittyminen on nostanut lapsipornografian levitysmahdollisuudet aikaisemmasta aivan uudelle tasolle. Sanalla sanoen uudenlaiset orjuuttamisen muodot ovat tulleet mahdollisiksi ja entisetkin ovat saaneet uusia ulottuvuuksia.

Rikollisuuden kansainvälistymiseen on vastattava kansainvälisellä yhteistyöllä, mikä puolestaan merkitsee kansallisten ratkaisujen implementointia kansalliseen lainsäädäntöön.

4 MUUTTUVATKO KANNANOTOT?

Saattaisimme ajatella, että rikosoikeudellisten koulukuntien kannattajat muuttavat mielipiteitään, kun maailma heidän ympärillään muuttuu. Muutoksia Euroopan oikeudessa on vuosisadasta toiseen tapahtunut, kuten Pia Letto-Vanamon luennoilla on opetettu.⁸ Niinpä voisimme olettaa, että uusklassikot eduskunnan valiokunnissa, oikeusministeriön lainvalmistelussa, korkeimmassa oikeudessa, oikeuspoliittisessa tutkimuslaitoksessa ja yliopistossa olisivat jo muuttaneet käsityksiään leimautumatta opportunisteiksi.

Rikosoikeudessa ei juuri muuteta mielipiteitä. Pakolliset muutokset on sentään tehtävä. Tämän huomasi jo Jaakko Forsman aikanaan, kun hän odotti hedelmällistä vuoropuhelua klassikoiden ja sosiologisen koulukunnan lisztiläisten välillä. Hän pettyi odotuksissaan ja totesi vuonna 1889, että lisztiläisten Kansainvälinen kriminalistiyhdistys oli pelkästään sosiologisen koulukunnan aatteiden levityskanava, eikä mikään mielipiteiden vaihtamisen paikka.⁹

⁸ *Letto-Vanamo, Pia*: Oikeuden Eurooppa. Luentoja oikeushistoriasta. Oikeushistorian julkaisuja 1. Helsingin yliopisto. Rikos- ja prosessioikeuden sekä oikeuden yleistieteiden laitos. Helsinki 1995.

⁹ *Forsman, Jaakko*: En ny internationell kriminalistisk förening, Tidskrift, utgifven af Juridiska Förening i Finland, 1889, s. 1–20; *Forsman, Jaakko*: Sveitsin uusi rikoslain ehdotus, Tidskrift, utgifven af Juridiska Förening i Finland, 1898 s. 177–181, 192.

Vanhoissa mielipiteissä pitäytyminen ei ole vain rikosoikeustieteilijöille ominaista, sanoihan jo fyysikko Max Planckin aikoinaan, että tiede kehittyy askel askeleelta, yhdet hautajaiset kerrallaan. Myös tieteissä turvaudutaan helposti niihin näkemyksiin ja metodeihin, jotka on kerran omaksuttu ja opittu.

Rikosoikeudella on oikeudenalana kuitenkin muutamia erityispiirteitä, jotka edesauttavat koulukuntiin takertumista. Ensiksikin rikosoikeus on eklektinen tiede. Se yhdistelee eri tieteenaloja järjestelmän sisällä. Rangaistuksen oikeutusta tai oikeudettomuutta on perusteltu milloin filosofialla, milloin sosiologialla. Psykiatrian kehitys on vaikuttanut syyntakeisuuteen. Huumausaineiden vaarallisuuteen on haettu vastauksia lääketieteestä ja niin edelleen. Myös rikoksen teoreettisen rakenteen voi loogisesti muotoilla useammasta lähtökohdasta valitsemalla esimerkiksi tahallisuuden tai jonkin muun peruskäsitteeksi, johon nähden muut käsitteet saavat sisältönsä ja paikkansa.

Rikosoikeus on myös järjestelmä, jonka sisällä kriminaalipoliittiset kannanotot toteutetaan. Kun on valinnut tietyt lähtökohdat, niitä toteuttamalla järjestelmän sisällä on mahdollista päätyä haluttuihin lopputuloksiin. Järjestelmäsidonaisuus aiheuttaa sen, että jos lähtökohdat muuttuvat, koko järjestelmä teorioineen alkaa hajota. Niinpä pitäydytään yleensä siinä, mikä mieleen on muodostettu. Forsman pysyi koko ikänsä klassikkona, Liszt kausalistina ja Welzel finalistina.